

ศึกษารวบรวมสายพันธุ์วัชพืชสมุนไพรและไม้น้ำ
Collection of Some Medicinal Herb and Aquatic Plant.

ศิริพร ซึ่งสนธิพร¹ มัตติกา ทองรส² ธัญชนก จงรักไทย¹

¹ กลุ่มวิจัยวัชพืช สำนักวิจัยพัฒนาการอารักขาพืช

² ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรสุรินทร์ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 4

บทคัดย่อ

การสำรวจ รวบรวม พืชสมุนไพรและไม้น้ำ 5 สกุล พร้อมทั้งเปรียบเทียบกับวัชพืชที่อยู่ในสกุลเดียวกัน ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน เพื่อให้ทราบชนิดที่แท้จริง เกิดความถูกต้องในการนำมาใช้ในด้านสมุนไพร สำหรับชนิดที่หายากหรือไม่ค่อยพบ รวบรวมเมล็ดพันธุ์ เพื่อการขยายพันธุ์ต่อไป พบพืชในสกุลกันจ้ำ 2 ชนิด 3 พันธุ์ ผักเสี้ยน 4 ชนิด หญ้าวงช้าง 3 ชนิด เอื้องเพชรม้า 4 ชนิด และผักคางไก่อ 3 ชนิด และหญ้ากองลอย ซึ่งมีบางชนิดไม่มีการใช้ประโยชน์ทางสมุนไพรในประเทศไทย แต่มีการใช้ในต่างประเทศ โดยเฉพาะบางชนิด ที่มีพบในพื้นที่จำกัดในประเทศไทย

คำนำ

วัชพืช เป็นพืชที่ขึ้นในที่ที่ไม่ต้องการ หรือยังหาประโยชน์ไม่พบ (Muenscher, 1980) ซึ่งพืชหลายชนิดที่เป็นวัชพืชในแหล่งพื้นที่เกษตร เช่น ตาลปัตรฤๅษี (*Limnocharis flava* (L.) Buchen.) หญ้าคออ่อน (*Crassocephum crepidiodes* (Benth) s. Moore.) ตีบเต๋านา (*Hydrocharis morsus* Kanac L.) แพงพวยน้ำ (*Ludwigia adscendens* (L.) H.Hara) ผักโขมหนาม (*Amaranthus spinosus* L.) หญ้าวงช้าง ผักเสี้ยนป่า ผักส้าน (*Cleome chelidonii* L.f.) ผักเสี้ยน ผักส้มเสี้ยน ผักเสี้ยนขาว (*Cleome gynandra* L.) ผักเสี้ยนขน ผักเสี้ยนผี (*Cleome ruidosperma* DC.) ผักเสี้ยนผี ผักส้มเสี้ยนผี (*Cleome viscosa* L.) แต่พืชเหล่านี้บางชนิดเป็นผักพื้นบ้านในภาคต่างๆ ของประเทศไทย. (สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2541, สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542ก, ข, ค) นอกจากนี้หลายชนิดยังใช้เป็นพืชสมุนไพร (วิทย์, 2539; คณะเภสัชศาสตร์, 2538; AICAF, 1996)

ขณะเดียวกันก็มีวัชพืชหลายชนิดที่ต่างประเทศใช้เป็นสมุนไพร แต่ในประเทศไทย ยังไม่มีการใช้ประโยชน์ดังกล่าว เช่น กันจ้ำขาวดอกใหญ่ *Bidens pilosa* L. var. *radiata* กันจ้ำขาวดอกใหญ่ หญ้ากองลอย (*Alisma plantago-aquatica* L.) เป็นต้น

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร ที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้สะดวกรวดเร็ว โดยระบบเครือข่าย หรือทางเอกสารสิ่งตีพิมพ์ ซึ่งจะทำให้ข้อมูลต่างๆ กระจายออกไปได้กว้างขวาง และรวดเร็ว จึงต้องมีความระมัดระวัง ไม่เผยแพร่ข้อมูลที่ผิดพลาด โดยเฉพาะชนิดของ

สมุนไพร เพราะหากมีการรับข้อมูลที่ผิดพลาด ทำให้ไม่ได้สรรพคุณตามที่ระบุ ก็จะทำให้เสื่อมศรัทธา หรืออาจได้รับผลเสียอื่นตามมา

ดังนั้นการศึกษานี้ จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาถึงพืชบางสกุลที่มีการใช้เป็นสมุนไพร และมีบางชนิดในสกุลเดียวกันเป็นวัชพืช เพื่อแยกแยะให้เห็นความแตกต่าง และรวบรวมชนิดที่มีคุณสมบัติเป็นพืชสมุนไพร เพื่อเป็นตัวอย่างสดและแห้งเพื่อประโยชน์ในการสืบค้น พร้อมทั้งรวบรวมเมล็ดชนิดที่หายากไว้เพื่อการขยายพันธุ์ต่อไป

วิธีดำเนินการ

อุปกรณ์

- การสำรวจได้แก่ แผนที่ สมุดบันทึก กรรไกร ถุงพลาสติก ปากกาเขียนพลาสติก หรือกระดาษป้ายชื่อ และกล้องถ่ายภาพ
- การจัดทำตัวอย่างแห้ง ได้แก่ แผงอัดพรรณไม้สำหรับจัดทำตัวอย่างแห้ง กระดาษฟูก กระดาษซับ ฟองน้ำสำหรับรองตัวอย่าง กระดาษติดตัวอย่างพรรณไม้พร้อมปก พร้อมกระดาษป้ายชื่อ
- สารเคมีสำหรับกันเชื้อราและแมลง ได้แก่ เมทานอล (Methanol) คลอโรฟอร์ม และเมอคิวรี คลอไรด์ พร้อมเครื่องแก้วต่างๆ ที่จำเป็น
- การตรวจสอบชนิดพืช ได้แก่ แวนขยายขนาด 10 เท่า กล้อง กล้องจุลทรรศน์กำลังขยายต่ำ แบบใช้แสง เข็มเขี่ย ปากคีบ หนังสือคู่มือการจำแนกพรรณไม้ต่างๆ

วิธีการ

สำรวจในพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงโดยรถยนต์ หรืออยู่ในระยะที่สามารถเดินเข้าถึงได้ เมื่อพบพืชเป้าหมายใน 5 สกุล ได้แก่ สกุลกันจ้ำ : *Bidens* สกุลผักเสี้ยน : *Cleome* สกุลหญ้างวงช้าง : *Heliotropium* สกุลเอื้องเพชรม้า : *Polygonum* และสกุลผักคางไก่อ : *Sagittaria* รวบรวมตัวอย่างสดนำมาปลูกขยายพันธุ์ และศึกษารายละเอียดเพิ่มเติม ที่กลุ่มวิจัยวัชพืช สำนักวิจัยพัฒนาการอารักขาพืช กรมวิชาการเกษตร เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

การตรวจสอบชนิดพืชโดยการเทียบกับตัวอย่างพันธุ์ไม้อินพิพิธภัณฑสถานพืชกรุงเทพฯ อาคารพิพิธภัณฑสถานพืชสิรินธร กรมวิชาการเกษตร หอพรรณไม้ กรมอุทยาน พรรณพืชและสัตว์ป่า และตรวจสอบกับเอกสารเกี่ยวกับวัชพืช พืชสมุนไพร หรือจากฐานข้อมูลขององค์กรต่างๆ ที่สามารถเข้าถึงด้วยระบบเครือข่าย

ทำการสำรวจและรวบรวมตัวอย่างพืช ในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ตั้งแต่ ตุลาคม 2550 – กันยายน 2553

ผลและวิจารณ์ผลการทดลอง

การสำรวจ รวบรวมพืชทั้ง 5 สกุล ได้ทั้งสิ้น ชนิด และพืชน้ำสกุลที่ใกล้เคียงกันอีก 1 ชนิด เมื่อนำมาปลูกและศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพร ได้ผลดังนี้

1. **พืชสกุลกันจ้ำ *Bidens*** ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ (2544) ระบุชนิดที่พบในประเทศไทยมี 3 ชนิด ได้แก่ ดาวกระจาย (*Bidens bipinnata* L.) กันจ้ำขาวหรือป็นนงไส้ (*Bidens pilosa* L.) และ กันจ้ำ (*Bidens biternata* (Lour.) Merr. & Sherff) แต่ในการรวบรวมนี้พบเพียง 2 ชนิด คือ

- **กันจ้ำ (*B. biternata* (Lour.) Merr. & Sherff)** เป็นพืชล้มลุกอายุปีเดียว ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งประปราย ใบประกอบแบบมีใบย่อยจำนวนคี่ ตั้งแต่ 5 ใบขึ้นไป ใบย่อยรูปไข่หรือไข่แกมขอบขนาน ฐานใบรูปลิ้น กลีบดอกวงนอกรูปลิ้น สีขาวหรือเหลือง จำนวน 2-5 ดอก จำนวนดอกย่อยในช่อดอกมีจำนวนน้อย 10-30 ดอก ผล/เมล็ดเรียบ ไม่มีหนาม (ภาพที่ 1) พบขึ้นชายป่า หรือป่าละเมาะ ในจังหวัดกาญจนบุรี Harada *et al.*(1987) ระบุว่าสามารถมากในภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตั้งแต่ระดับน้ำทะเลถึงพื้นที่สูงกว่า 1,500 เมตร ประโยชน์ในทางสมุนไพรคือ ใบและต้นนำมาต้มน้ำ แล้วรินเอาเฉพาะน้ำดื่มจะใช้แก้อาการท้องร่วง และยังใช้แก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อย ুক্তรักษาบาดแผล (วิทย์, 2539)

- **กันจ้ำขาว (*B. pilosa* L.)** ซึ่งแยกย่อยลงไปถึง 3 พันธุ์ (Variety) คือ

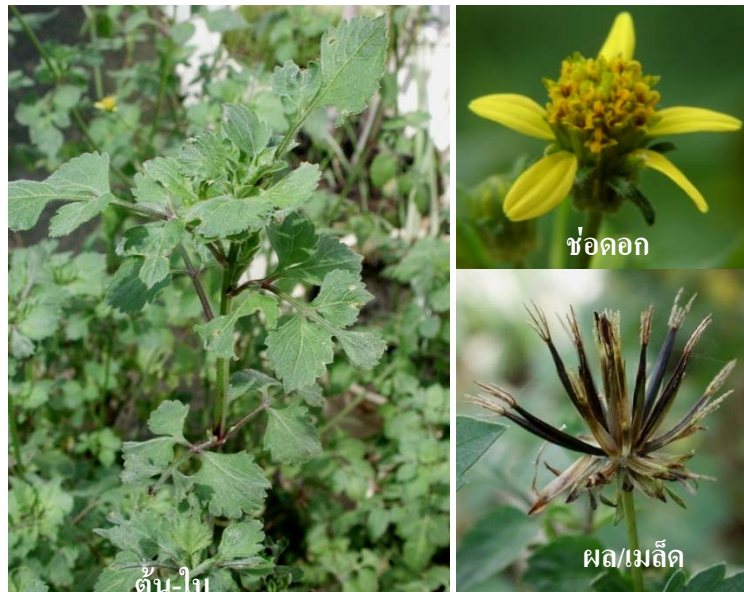
- ***B. pilosa* L. var. *minor*** ไม่ล้มลุกฤดูเดียว ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งก้านมาก ใบประกอบแบบขนนก เรียงตรงข้าม ใบย่อยรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง ใบย่อยด้านล่างรูปไข่ ด้านบนรูปใบหอก ดอกอัดกันแน่นเป็นกระจุก มีก้านดอกยาว ดอกกลางกระจุกสีน้ำตาล หรือเหลือง ดอกรอบนอกสีขาว ผล/เมล็ด แคบยาว มีหนวยยาว 2-4 ต้นตรงปลายผล ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด มีสรรพคุณทางสมุนไพรคือ ใช้ราก ต้มน้ำดื่ม แก้หวัด ทั้งต้น ผสม สมุนไพรตำรับที่ 6 ต้มน้ำดื่ม แก้ไอมีน้ำมูกขึ้น (วงศ์สถิต และคณะ, 2539)

- ***B. pilosa* L. var. *pilosa*** ลักษณะใกล้เคียงกับ var. *minor* แต่ไม่มีกลีบดอกวงศ้นอก ไม่พบเอกสารที่กล่าวถึงสรรพคุณทางสมุนไพรของพันธุ์นี้แต่อย่างใด

- ***B. pilosa* L. var. *radiata* Sch.Bip. หรือ *Bidens alba* (L.) DC** มีชื่อไทยหลายชื่อ เช่น กันจ้ำขาวดอกใหญ่ ดาวกระจายไต้หวัน เชียงรายเดซี เป็นพืชอายุฤดูเดียวหรือหลายฤดู ต้นตรง อาจสูง 1-1.5 เมตร แตกแขนงมาก ใบเป็นใบประกอบ 3-9 ใบย่อย ขอบใบหยัก ออกตรงข้าม ดอกเกิดที่ปลายกิ่ง เป็นช่อดอก (head) ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2-4 ซม. ดอกวงนอก (ray flower) จำนวน 5-10 ดอก มีกลีบดอกสีขาวประมาณ 1 ซม. ดอกกลาง (disc flower) สีเหลือง เมล็ดสีดำ เรียวยาว มีรยางค์แข็ง คล้ายตะขอที่ปลาย 2-6 อัน ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดหรือตัดกิ่งปักชำ เป็นพืชต่างถิ่น ที่มีการนำเมล็ดเข้ามาปลูกเพื่อเป็นแหล่งอาหารให้ผึ้ง โดยเกษตรกรชาวไต้หวัน เมื่อประมาณปี 2541-2542 ปัจจุบันระบาดไปทั่วประเทศ เนื่องจากดอกมีขนาดใหญ่ สะดุดตา ขยายพันธุ์ง่าย ให้ดอก

ตลอดปี ใบสดมีฤทธิ์ในการยับยั้งการงอกของไมยราบยักษ์สูงกว่า 2 พันธุ์ข้างต้น (ศิริพร และคณะ, 2546)

ก้นจ้ำขาวดอกใหญ่ มีฤทธิ์ต้านอักเสบและลดอาการแพ้ (Horiuchi and Seyama, 2006 และ 2008) มีการปลูกและผลิตเป็นชาสมุนไพรจำหน่ายอย่างแพร่หลาย และสามารถสั่งซื้อผ่านเว็บได้ด้วยใน ญี่ปุ่น <http://item.rakuten.co.jp/ryutan/b043/> และ <http://aquatheraphy.com/cha/kanpoutya.htm>

ภาพที่ 1 ลักษณะต้น-ใบ ช่อดอกและผล ก้นจ้ำ *B. biternata* (Lour.) Merr. & Sherff

B. pilosa L. var. *minor**B. pilosa* L. var. *pilosa**B. pilosa* L. var. *radiata* Sch.Bip.

ภาพที่ 2 ลักษณะต้น-ใบ-ช่อดอก และผล/เมล็ด ของกันจ้ำขาว 3 พันธุ์

2. พืชสกุลผักเสี้ยน เป็นพืชใบเลี้ยงคู่ จัดอยู่ในวงศ์ Capparaceae ในประเทศไทยมีทั้งสิ้น 5 ชนิด ปลูกเป็นไม้ประดับ 1 ชนิด ที่พบขึ้นตามธรรมชาติ 4 ชนิด มีทั้งที่เป็นวัชพืช และผักพื้นเมือง ซึ่งแต่ละชนิดมีลักษณะแตกต่างกัน (ภาพที่ 3) ได้แก่

ผักเสี้ยนป่า ผักसान *Cleome chelidonii* L.f. เป็นไม้ล้มลุก อายุฤดูเดียว ลำต้นตั้งตรง ใบประกอบมี 3 ใบย่อย ใบที่โคนต้นมี 5-7 ใบย่อย ก้านใบยาว ดอกออกเป็นช่อออกที่ปลายกิ่ง หรือออกเดี่ยวๆ ตามซอกใบ กลีบดอกใหญ่รูปไข่กลับ สีชมพู เกสรเพศผู้จำนวนมาก ผลเป็นแคปซูล แก่แล้วแตกเมล็ดเมื่อแก่มีสีดำ ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด พบขึ้นเป็นวัชพืชในนาข้าวหลังเก็บเกี่ยวที่จังหวัดสระบุรี มีการกล่าวถึงสรรพคุณทางยา แต่ภาพที่แสดงประกอบกับเป็น ผักเสี้ยนขน *C. rutidosperma* DC. และมีการศึกษาเกี่ยวกับผลของสารจากพืชชนิดนี้ต่อแมลง แต่อาจเป็นการใช้ชื่อที่ผิด เนื่องจากพืชชนิดนี้พบน้อยมาก และมีความสับสนกับผักเสี้ยนขน

ผักเสี้ยน ผักส้มเสี้ยน ผักเสี้ยนขาว *Cleome gynandra* L. เป็นพืชล้มลุก อายุฤดูเดียว ลำต้นตั้งตรง แตกแขนง มีต่อมขนปกคลุมทั่วไป ใบประกอบมี 3-5 ใบย่อย ก้านใบยาว ใบย่อยรูปไข่กลับหรือรูปใบหอกกลับ ใบประดับจำนวนมากคล้ายใบ มีก้านสั้นๆ ดอกเดี่ยว เกิดที่ปลายกิ่ง ก้านดอกยาว กลีบดอกสีขาว 4 กลีบ เกสรเพศผู้ 6 อัน ติดบนก้านชูเกสรร่วม ก้านเกสรสีม่วง ก้านเกสรเพศเมียสั้น

ยอดเกสรเป็นตุ่ม ติดทน กลีบเลี้ยง 4 ติดทน ผลแบบแคปซูล สีเขียว เมื่อแก่เปลี่ยนเป็นสีน้ำตาล ข้างในมีเมล็ดสีดำจำนวนมาก ขยายพันธุ์โดยเมล็ด พบเป็นวัชพืชทั่วไป บางแห่งปลูกเป็นผักพื้นเมือง มีสารไฮโดรไซยาไนด์ (Hydrocyanide) จึงต้องต้มหรือดองเพื่อขจัดสารพิษ มีสรรพคุณแก้ปวดเมื่อย ขับพยาธิ (วิทย์, 2539)

ผักเสี้ยนขน ผักเสี้ยนผี *Cleome rutidosperma* DC. เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว ใบประกอบ 3 ใบย่อย ก้านใบยาว ใบย่อยรูปใบหอกกลับหรือคล้ายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดแกมรูปไข่ ปลายแหลมหรือแหลมยาว โคนเรียวสอบ ขอบใบจักฟันเลื่อยละเอียด ช่อดอกออกที่ปลายกิ่งหรือตามซอกใบ กลีบดอกสีม่วง-ขาว 4 กลีบ เกสรเพศผู้ 6 อัน ก้านเกสรสีขาวอมม่วง อับเรณูสีเทา รูปขอบขนาน ผลแบบแคปซูล เมล็ดมี 4-25 เมล็ด ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด ไม่พบข้อมูลการใช้เป็นสมุนไพร

ผักเสี้ยนผี ผักส้มเสี้ยนผี *Cleome viscosa* L. ไม้ล้มลุกอายุฤดูเดียว มีต่อมขนเหนียวปกคลุมหนาแน่นทั่วไป ใบประกอบมี 3-5 ใบย่อย ก้านใบยาว ใบย่อยรูปรี รูปขอบขนาน หรือรูปไข่กลับ ปลายแหลมหรือมน ใบประดับคล้ายใบ มี 3 ใบย่อย มีก้านสั้นๆ ร่วงง่าย ช่อดอกออกที่ปลายกิ่งหรือตามซอกใบ ก้านดอกยาว กลีบดอกสีเหลือง 4 กลีบ สีเหลือง เกสรเพศผู้จำนวนมาก ขนาดไม่เท่ากัน อับเรณูสีเทาอมเขียว ก้านเกสรเพศเมียสั้น ยอดเกสรเป็นตุ่ม ผลแบบแคปซูล เป็นริ้วชัดเจน เมล็ดจำนวนมาก เมื่อแก่มีสีน้ำตาล-ดำ ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด ใช้แก้ลม ปวดท้อง พิษผี แก้ไข้ ช่วยขับหนอง (วงศ์สถิต และคณะ, 2539).

ผักเสี้ยน ผักส้มเสี้ยน *Cleome gynandra* L.

ผักเสี้ยนป่า ผักสำน *Cleome chelidonii* L.f.

ผักเสี้ยนขาว ผักเสี้ยนขน ผักเสี้ยนผี

Cleome rutidosperma DC.

ผักเสี้ยนผี ผักส้มเสี้ยนผี

Cleome viscosa L.

ภาพที่ 3 ลักษณะต้น และดอกของผักเสี้ยนชนิดต่างๆ

3. พืชสกุลหญ้างวงช้าง (*Heliotropium*) พบทั้งหมด 3 ชนิด โดยมีรายงานการเป็นสมุนไพรในประเทศเพียงชนิดเดียว คือ

หญ้างวงช้าง กุนอกาโม ผักแพรวขาว หญ้างวงช้างน้อย *Heliotropium indicum* L. ไม้ล้มลุกฤดูเดียว ลำต้นตรง สูง 20-60 ซม. ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่ รูปสามเหลี่ยมหรือรูปใบหอก กว้าง 3-4 ซม. ยาว 7-10 ซม. ผิวใบมีขนทั้งสองด้าน ดอกช่อออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกสีม่วงอ่อน ตรงกลางสีเหลืองส้ม ผลแห้ง ไม้แตก มี 4 พู สรรพคุณใช้ตำพอกแก้พิษฝี หรือผสมกับพืชสมุนไพรอื่น แก้ปวดตามข้อ เช่น ข้อเข่า ข้อไหล่ (วงศ์สฤติ และคณะ, 2543) แก้โรคลักปิดลักเปิด แก้ไอ ขับปัสสาวะ แก้หืด แก้ไข้ แก้ขัดเบา ดับพิษร้อน ลดบวม ปอดอักเสบ หนองในช่องปอด เจ็บคอ นิ่วในกระเพาะอาหาร โรคชักในเด็ก ปากเปื่อย แผลบวมมีหนอง แก้ตาฟาง (ฐานข้อมูลสมุนไพร)

พืชสกุลหญ้างวงช้าง ที่พบอีก 2 ชนิด มีลักษณะแตกต่างจากหญ้างวงช้างอย่างชัดเจน สามารถสังเกตได้จากลักษณะต้นและสีดอก (ภาพที่ 4) คือ

หนวดปลาหมึก หญ้านกยูง *Heliotropium strigosum* Willd เป็นวัชพืชอายุฤดูเดียว ใบและลำต้นมีขนสีขาว ใบเดี่ยวออกตรงข้าม ก้านใบสั้นมากหรือไม่มี ดอกสีขาว ออกเป็นช่อกระจุกหรือช่อวงแฉกๆ ออกที่ปลายยอด เกสรเพศผู้ 4 อัน ผลแห้งแล้วแตก มี 4 เมล็ดอยู่ด้านใน ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด พบขึ้นกระจายทั่วไป โดย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อเทียบกับพืชอื่นแล้ว มีลำต้น กิ่งก้านสาขา เล็กมาก จึงไม่เด่นชัด เมื่อขึ้นปะปนกับพืชอื่น

Heliotropium ovalifolium Forssk. เป็นล้มลุก อายุฤดูเดียว ลำต้นแตกแขนงมาก และมักแผ่ออกไป มีขนสีขาวปกคลุมตลอดต้น ใบสีเขียวเข้ม-นวล ดอกสีขาว มีขนาดเล็กกว่าหญ้างวงช้างมาก เป็นพืชที่เพิ่งพบใหม่ โดยขึ้นเดี่ยวๆ ปะปนกับพืชอื่น ในนาข้าวหลังเก็บเกี่ยว หรือในที่ว่างข้างทาง ในจังหวัดเพชรบูรณ์ และยังไม่มียารายงานการพบจากที่อื่นอย่างใด จากศึกษาของ Kulkarni-Almeida *et al.* (2008) พบว่าในพืชนี้มีสาร 4,7,8-trimethoxy-naphthalene-2-carboxylic acid and 6-hydroxy-5,7-dimethoxy-naphthalene-2-carbaldehyde ซึ่งไม่มีพิษต่อมนุษย์ และมีศักยภาพในการรักษาโรคปวดเมื่อยตามข้อ และอื่นๆ

ภาพที่ 4 ลักษณะพืชสกุลหญ้างวงช้าง 3 ชนิด *H. indicum*, *H. strigosum* และ *H. ovalifolium*

4. พืชสกุลเอื้องเพชรม้า (Polygonum) เป็นพืชใบเลี้ยงคู่ อยู่ในวงศ์ Polygonaceae ซึ่งพืชในสกุลนี้หลายชนิดย้ายไปอยู่สกุล Persicaria โดยชื่อเดิมเป็นชื่อพ้อง ในการสำรวจ รวบรวมนี้ได้ 4 ชนิด (ภาพที่ 5) ซึ่งมี 2 ชนิดที่มีการใช้ประโยชน์เป็นสมุนไพรในประเทศไทย ส่วนอีก 2 ชนิดมีรายงานสรรพคุณทางสมุนไพร ได้แก่

สร้อยทับทิม ผักไผ่น้ำ Polygonum barbatum L. หรือ Persicaria barbata เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง สูง 40-80 ซม. ลำต้นมีขน ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปขอบขนานหรือรูปใบหอก กว้าง 1.5-3 ซม. ยาว 8-15 ซม. ผิวใบมีขนปกคลุมทั้งสองด้าน หูใบหุ้มรอบลำต้น มีขน ดอกช่อ ออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอกย่อยจำนวนมาก กลีบดอกสีม่วงแกมชมพู ผลแห้ง ไม่แตก ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด สรรพคุณ รักษาเกลื้อน เรื้อน และอาการคัน ชาวเขาเผ่าแม้วใช้ ใบ ตำคั้นน้ำดื่ม แก้ไข้มาลาเรีย (วงศ์สฤติ และคณะ, 2539)

พญาตง ผักบังใบ ผักไผ่น้ำ เอื้องเพ็ดม้า Polygonum chinensis L. หรือ Persicaria chinensis (L.) H.Gross S เป็นไม้ล้มลุก เลื้อยพาดพันต้นไม้อื่น ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่แกมขอบขนาน ผิวใบเรียบหรือมีขน หูใบเป็นปลอกหุ้มลำต้น ดอกช่อ ออกที่ซอกใบ ดอกย่อยจำนวนมาก กลีบดอกสีขาว สรรพคุณ แก้โรคหนองใน รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก แก้นิว แก้วปวดท้องไส้ติ่งที่มีอาการไม่มาก ชาวเขาเผ่าอีกอแม้ว มูเซอใช้ ถ่ายพยาธิ แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน หูด ฆ่าเชื้อโรค รักษาแผลสด แผลเปื่อย ฝี หนอง แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ห้ามเลือด (วงศ์สฤติ และคณะ, 2539)

พืชสกุลนี้ที่พบเป็นวัชพืช ในบางพื้นที่เท่านั้นของภาคเหนือ ที่มีแต่มีรายงานสรรพคุณทางสมุนไพร ในต่างประเทศ ไม่มีรายงานการใช้ในประเทศไทย ได้แก่

Polygonum nepalense Meissn. หรือ Persicaria nepalense (Meissn.) Miyabe. เป็นพืชล้มลุกขนาดเล็ก ลำต้นเลื้อยหรือเอนนอน แตกกิ่งจากโคนต้น ใบเดี่ยว รูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดแกมสามเหลี่ยม ปลายใบแหลมหรือป้าน มีขนประปราย ก้านใบเป็นปีกตลอด 2 ข้าง มีหูใบกลม 2 ข้างที่โคนก้าน ดอกสีขาวหรือชมพู เกาเขเป็นกลุ่ม 1-2 กลุ่ม ผลทรงสามเหลี่ยม เจริญได้ดีในที่ชื้น เป็นวัชพืชในปลงผักบนพื้นที่สูง ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด พบในภาคเหนือของประเทศไทย ที่ระดับสูงประมาณ 1,000-2,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล (Harada *et al.*, 1987) มีรายงานการใช้ลดไข้และรักษาแผลสด (Plant for a future, 2011)

Polygonum perfoliatum L. หรือ Persicaria perfoliata (L.) H. Gross สัมคมเคียง เป็นพืชล้มลุก ลำต้นเอนหรือเลื้อยพัน มีหนามทั่วไป แผ่นใบรูปสามเหลี่ยม ฐานเว้ากว้าง สีขาวนวล ใต้ใบมีหนามปกคลุม ใบยาวเท่ากับความกว้าง ก้านใบยาว มีหนามทั่วไป ช่อดอกเป็นแท่ง 1-2 แท่ง สีขาวอมเขียวหรือชมพู ผลค่อนข้างกลม ผิวมัน พบตามที่แดดจัด (Harada *et al.*, 1987) ผลเมื่อแก่เปลี่ยนเป็นสีน้ำเงิน ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด ในปัจจุบันพบพืชชนิดนี้เป็นวัชพืชในแปลงถั่วเหลืองที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เท่านั้น มีสรรพคุณใช้ขับปัสสาวะและลดไข้ กระตุ้นการหมุนเวียนของเลือด รักษาโรคบิด ลำไส้เล็กอักเสบ ฝีและหนอง งูพิษกัด ปัสสาวะเป็นเลือด ปัสสาวะขุ่น และบาดแผล และใบใช้รักษาโรคปวดหลัง (Plant for a future, 2011)

สร้อยทับทิม

พญาตง

ส้มคมเคียง

Polygonum barbatum L.*Polygonum chinensis* L.*Polygonum nepalense* Meissn.*Polygonum perfoliatum* L.

ภาพที่ 5 เปรียบเทียบลักษณะวัชพืชสกุลผักไผ่น้ำที่มีคุณสมบัติทางสมุนไพร

พืชสกุลเต่าเกียด *Sagittaria* เป็นไม้ล้มลุก ในวงศ์ Alismataceae มีการใช้เป็นไม้ประดับ เนื่องจากใบสวยงาม คือรูปร่างใบเหมือนหัวลูกศร จึงมีชื่อภาษาอังกฤษว่า arrow head ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นพืชนำเข้ามาจากต่างประเทศ สามารถหาซื้อทั่วไป และบางชนิดมีศักยภาพเป็นวัชพืช พบมีสองชนิด ได้แก่

เต่าเกียด ขาเขียด นางกวัก หูกวาง ผักคางไก่ ผักตีนกา *Sagittaria sagittifolia* L. *leucopetala* (Miq.) Hartog เป็นพืชล้มลุก อายุปีเดียวหรือหลายปี หากมีความชื้นพอ ขึ้นเป็นกอ ก้านใบยาวเป็นรูปสามเหลี่ยม ลักษณะเหมือนหัวลูกศร หรือหอก ปลายใบแหลม ฐานใบเว้าลึก 2 ข้าง ของก้านใบ ก้านช่อดอกยาว กลีบดอกสีขาว ดอกแยกเพศ ดอกเพศเมียอยู่ด้านล่าง ดอกเพศผู้เกสรเพศผู้สีเหลืองมีจำนวนมาก (ภาพที่ 6) ผลเป็นผลรวมรูปทรงกลม เมล็ดสีน้ำตาลอ่อน เป็นวัชพืชในนาข้าว และแหล่งน้ำ (สุชาติ, 2545) แต่ในปัจจุบันพบในนาข้าวที่ไม่มีการใช้สารกำจัดวัชพืช เช่น นาข้าวในพื้นที่เกษตรที่สูง หรือแหล่งน้ำบางแห่งในอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ต้นอ่อนเป็นผัก (ประวิทย์) มีสรรพคุณต้านโรคลักปิดลักเปิด ขับปัสสาวะ ใบมีสรรพคุณรักษาโรคผิวหนังหลายชนิด หัวทำให้หยุดการสร้างนม และอาจกระตุ้นให้เกิดการคลอดก่อนกำหนด นอกจากนี้ยังพบมีการใช้พืชนี้ในตำรายาจีนด้วย

เต่าเกียด ผักคางไก่ *Sagittaria guayanensis* Humb., Bonpl. & Kunth เป็นไม้ล้มลุก อายุฤดูเดียว ใบรูปหอก ค่อนข้างกว้าง ก้านใบอ่อน แผ่นใบลอยบนผิวน้ำ คล้ายบัว ดอกแยกเพศ สีขาว ออกเป็นกระจุก ลอยเหนือผิวน้ำ (ภาพที่ 6) ไม่พบรายงานการใช้เป็นสมุนไพร แต่มีจำหน่ายเป็นผักพื้นเมืองในจังหวัดปราจีนบุรี

นอกจากนี้ยังมีพืชในสกุลนี้อีกหนึ่งชนิดหนึ่ง ในพื้นที่นาข้าว หรือในแหล่งน้ำตื้นๆ ที่น้ำสะอาด ไม่มีการใช้สารเคมี ลักษณะคล้าย *S. sagittifolia* L. แต่ใบกว้างกว่า (ภาพที่ 6) และไม่พบการสร้างดอกในธรรมชาติ ขยายพันธุ์โดยการสร้างเมล็ดโดยไม่มีการสร้างดอก พบเป็นวัชพืชในนาข้าวของชนเผ่าทาง

ภาคเหนือบางแห่ง และแหล่งน้ำที่สะอาดพื้นที่ที่สูงกว่า 800 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล นอกจากนี้ยังพบที่จังหวัดเลย ซึ่งปลูกเป็นผักและเรียกว่าผักก้าม

ภาพที่ 6 ลักษณะต้น ใบ ของ *S. sagittifolia* *S. guayanensis* และ *Sagittaria* และช่อดอกของ *S. sagittifolia*

นอกเหนือจากนี้ ยังพบพืชในวงศ์ Alismataceae อีกชนิดเรียกว่า หญ้ากองลอย *Alisma plantago-aquatica* L. พบเป็นวัชพืชในนาข้าวในจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน และเชียงใหม่เท่านั้น ไม่พบรายงานการใช้ประโยชน์ในประเทศไทย แต่มีการใช้ในต่างประเทศ (Bown, 2002)

ภาพที่ 7 ลักษณะต้นและดอกของหญ้ากองลอย

สรุปผลการทดลองและคำแนะนำ

พืชสมุนไพรรและไม้ น้ำ 5 สกุล นี้ มีทั้งที่ใช้เป็นสมุนไพรรในประเทศไทยแล้ว เช่น ก้านจ้ำ ผักเสี้ยน แต่มีพืชหลายชนิดที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องตรวจสอบชนิดให้ถูกต้อง เพื่อให้ได้ตัวยารหรือสมุนไพรรที่ถูกต้อง การใช้ผิดชนิดนอกจากจะทำให้การรักษาด้วยสมุนไพรรไม่ได้ผลแล้วยังจะทำให้เสื่อมศรัทธาในการใช้ด้วย ส่วนพืชที่มีในประเทศไทย มีข้อมูลการใช้เป็นสมุนไพรรในต่างประเทศ แต่ประเทศไทยยังไม่มีหรือนำมาใช้ประโยชน์ ควรมีการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อการนำมาใช้ประโยชน์ในอนาคต เช่น หญ้ากองลอย เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- ฐานข้อมูลสมุนไพร. ฐานอ้างอิง <http://thaiherb.most.go.th/?q=node/139> (11/1/2554)
- ประวิทย์ สุรนิรนาถ. พรรณไม้ในประเทศไทย <http://www.ku.ac.th/AgrInfo/thaifish/aqplant/aqplindex.html> (10/1/2011)
- พงษ์ศักดิ์ พลเสนา. 2550. พืชสมุนไพรในสวนป่าสมุนไพรเขาหินซ้อน ฉบับสมบูรณ์. หจก.เจตนารมณณ์ภัณฑ์, ปราจีนบุรี. 301 หน้า.
- ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์. *สมุนไพรสวนสิริรุกชชาติ*. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. 2539. 257 หน้า.
- วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล, พร้อมจิต ศรีลัมพ์, และสมภพ ประธานธรรักษ์. 2543. สารานุกรมสมุนไพร เล่ม 2 สยามไภษัชยพฤกษ. คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. 255 หน้า.
- วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล, พร้อมจิต ศรีลัมพ์, วิชิต เปานิล และ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล. *สมุนไพรพื้นบ้านล้านนา*. ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. 2539. 264 หน้า.
- วิทย์ เทียงบูรณธรรม. 2539. *พจนานุกรมสมุนไพรไทย* พิมพ์ครั้งที่ 4. ประชุมทองการพิมพ์. 880น.
- ศิริพร ซึงสนธิพร วินัย สมประสงค์ และปราโมทย์ ไตรบุญ 2546. ก้นจ้ำขาวดอกใหญ่ ..พืชพื้นถิ่นใหม่ของไทย. ใน เอกสารการประชุมวิชาการอารักขาพืชแห่งชาติ ครั้งที่ 6 “หนึ่งทศวรรษแห่งการอารักขาพืชในประเทศไทย” 24-27 พฤศจิกายน 2546. ขอนแก่น หน้า478-489.
- สุชาติ ศรีเพ็ญ, คุณหญิง. 2545. พรรณไม้ในประเทศไทย. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. 2542. 312 หน้า.
- Deni Bown. 2002. Encyclopedia of herbs and their Uses. The Royal horticultural Society. DK .London. 448p.
- Kulkarni-Almeidaa, A., A. Sutharb, H. Goswamia, R. Vishwakarmac, V. S. Chauhanb, A. Balakrishnana, and S. Sharma. 2008. Novel leads from *Heliotropium ovalifolium*, 4,7,8-trimethoxy-naphthalene-2-carboxylic acid and 6-hydroxy-5,7-dimethoxy-naphthalene-2-carbaldehyde show specific IL-6 inhibitory activity in THP-1 cells and primary human monocytes. *Phytomedicine*. 15 (12) 1079-1086. [http://www.phytomedicinejournal.com/article/S0944-7113\(08\)00084-6/abstract](http://www.phytomedicinejournal.com/article/S0944-7113(08)00084-6/abstract) (10/1/2011)
- M. Horiuchi and Y. Seyama. 2006. Antiinflammatory and Antiallergic activity of of *Bidens pilosa* L. var. radiata Scherff. *J. of Health Sci.* 52(6) 711-717.
- M. Horiuchi and Y. Seyama. 2008. Improvement of the anti-inflammatory and Antiallergic activity of *Bidens pilosa* L. var. radiata Scherff treated with enzymes (Cellulosine). *J. of Health Sci.* 54(3) 294-301.
- Plant for a Future. *Polygonum nepalense*
<http://www.naturalmedicinalherbs.net/herbs/p/polygonum-nepalense.php> (10/1/2011)
- Plant for a Future. *Sagittaria sagittifolia* <http://www.naturalmedicinalherbs.net/herbs/s/sagittaria-sagittifolia=arrow-head.php>

Plant for Future. *Polygonum barbatum* - L.Joint Weed

<http://digedibles.com/database/plants.php?Polygonum+barbatum> (10 Jan. 2011)

Plant for Future. <http://digedibles.com/database/plants.php?Polygonum+nepalense>